ברחובות מסחר ריקים ושוממים

מאת זיוה שמיר

ברחובות מסחר ריקים וארוכים ברונו שולץ: „חנויות קינמון; בית־המרפא בסימן שעון החול", תרגמו מפולנית: אורי אורלב, רחל קליימן, יורם ברונובסקי, הוצאת שוקן, המועצה הציבורית לתרבות ולאמנות, המפעל לתרגומי ספרי מופת, ת״א, תש״ם, 276 עמ׳.

? צירתו המתודרגמת של ברונו שולץ, המכונסת בספר ב־ליווית ציוריו של המחבר ובתוספת אחרית־דבר מאלפת ומאירת־עיניים מאת יורם ברונובסקי, כוללת שני קבצי־סיפורים: „חנויות קינמון" (1934) ו„בית המרפא בסימן שעון החול" (1937), וכן את הסיפור „כוכב השביט" (1938), מעזבונו של הסופר.

לפני כחמש שנים, יצאה לאור בהוצאת „ריניסאנס" חוברת צנומה מאת צבי רפאלי, בשם „הבית בו התגורר ברונו שולץ". דרכה התודעתי לראשונה לתולדותיו של הסופר היהודי יליד גאליציה, לסופו השרירותי ה־„קפקאי" בגטו של עירו ב־1942, וכן לציוריו הגרוטסקיים־העצובים, המעלים בחרט אמן, בטכניקה של דפורמאציה, דמויות־ענק עקמומיות, בעלות ראש גדל־ממדים, בצד נשים צעירות, נאות או וולגאריות, הדומות לבובות־מאנקין בחנויות טקסטיל מן הנוסה הישן.

● מצבי גבולין

ברונו שולץ לא היה סופר לפי מקצועו: את פרנסתו מצא כמורה לציור ולשרטוט־טכני בגימנסיה של עיר־הולדתו, ואם סיפוריו — בראשיתם מכתבים לידידיו — כתב „למען המגרה" ולא העז לפרסמם. דרוהוביץ׳, שבה נולד שולץ ב־1892 למשפחת סוחרי טקסטיל, היא עיר־תעשייה אפורה במזרח גאליציה. שהיתה קרקע גידולם של כמה יוצרים יהודיים, וביניהם האחים הציירים מאוריצי ולאו־פולד גוטליב, הצייר משה ליליאן והסופרת צציליה קומרקר (שפרק מעניין על יצירתה כלול בספרו של דב סדן „אבני זיכרון"). תהליך התיעוש המזורז, שעבר על דרוהוביץ׳ בעקבות גילוי מקורות־נפט בסביבתה, גרם לזעזועים ולתמורות מפליגות במערכת הכלכלית של העיר הפרובינציאלית, בעלת האופי הבעל־ביתי המיושן: חנות־הבדים המשגשגת של המשפחה התמוטטה והאב החולה יצא נקי מנכסיו. תחושת הכישלון הילחלה כרעל בנפשו של האיש הצעיר; בסיפוריו מתנמך האב והופך לערימת עפר־אשפה, תחת משאטא המשרתת, וההתנכלות המטאפורית מקבלת ממשות נמו־ריאליסטית. בסיפוריו של קאפקא. כן מרבה שולץ בתיאור חנויות חייטים, שבהן עטים הזנבים והזבניות על הקונה כמישרץ מקקים שחור ורחובות ארוכים וריקים של חנויות, שרגל קונה אינה פוקדת אותן — רחובות ריקים, שעות ריקות מתוכן ואווירת ennui של חיי פרובינציה מונוטוניים ויגעים, שרק דמיונו של אמן אמיתי יכול להפיח בהם חיים ולצבעם בשפע עת גוונים. וברונו שולץ, במחאה נגד האפרוריות של החיים ושל דרכי־המבע הנדושים, מצייר ערבאסקות סבוכות ונדירות, בעיצוב רגיש ואיסטניסי, מתוך זיקה לחויות איראציונאליות ואוטוריות ובדימויים מטאפיזיים־מיתולוגיים, המונעים כל אינטרפרטאציה הגיונית וכל אוריינטאציה וודאית.

ברונו שולץ

סימן־ההיכר של סופרים רבים, שהורתם ולידתם בגבולות הקיסרות האוסטרו־הונגרית המתפוררת היא הגטייה ליצירתם של מחוות־דמיון מטושטשים, שגבולותיהם חמקמקים ורופסים, המשקפים מצבי־גבולין בתודעת האדם ורלאטיביזם נזיל. כאלה הם, למשל, מחוזות־הספר הבלתי־מוגדרים בסיפוריו של רוברט מוזיל, שאינם נטועים במציאות גיאו־פוליטית מובהקת, ועל־כן *נתפשים הם כסמלים* שאין למצותם עד תום. גם סיפוריו של ברונו שולץ אוטוריים ומעורפלים, ומבטלים את הגבולות המקובלים בין מציאות ריאלית ו־דמיון אבסורדי, בין החיים ועולם הספר, בין שפיות וטירוף, בין הזמן הנמדד בשעון לבין זמן יחסי, הפורץ את כל גבולותיו של לוח־השנה ומכשירי־המדידה המדוייקים:

> בתקופת ימי החורף הקצרים ביותר, המנומנמים, האחוזים משני קצוותיהם, מצד הבוקר ומצד הערב, באדני הדימדומים הפרוותיים, שעה שהעיר התפצלה בקושי רב יותר ויותר למבוכי לילות החורף וה־שחר הקצר אך בקושי הצליח להשיכ לה את עשתונותיה, לקרוא לי חזרה — אבי כבר היה אבוד, מכור, מגויים ב־שבועה לשירותיו של המימד ההוא.
>
> („חנויות קינמון")

כפי שבציור, המלווה את הסיפור „בית המרפא בסימן שעון החול" מתמזגת דמותו של האב הגווע על ערש דווי עם קפלי הכרים והכסותות של מצעו, כך מתמזגים בסיפוריו של שולץ לעיתים מזומנות הגבולות שבין חחי והדומם, בין החיים והחידלון: „החידלון הינו אך מראית עין, ומאחוריו מסתתרת צורות חיים לא נודעות, סולם הדרגות של הצורות הללו הוא אין סופי ויש גונים ובני־גונים, שאין למצותם" („בובות החייטים").

ארתור זנדאואר, ידידו של ברונו שולץ, שכתב מסת־מבוא ארוכה לסיפוריו וחרם לפירסומו בעולם, מתאר את הסיפורים האלה כ„פראגמנטים של אוטוביוגראפיה פאנטאס־טית". ואכן, הדמויות כולן לקוחות מן המציאות המשפחתית: האב, האם, הדודים ואדלה המשרתת הן הדמויות החוזרות שוב ושוב בסיפורים, שראשיתם באיגרות־ידוי מסולסלות וארוכות, ששלח המחבר לידידיו, ובם תיאר את הווי־עירו, מבלי שיהיו לו כל יומרות ספרותיות. אלא שהאב, האם, המשרתת, וכן שאר דמויות־הקבע, מופקעים כאן מידי פשוטם ומקבלים ממדים מיתיים דמיוניים: לעיתים, מתעצמת דמותו של האב ולובשת ממדי דמיורג, ולעיתים מתנמכת ומתאפסת למימדי מקק. קשה לקורא לדעת מה משקף את המודע ומה את תוכנו של הבלתי־מודע, והאם הדברים, התורגים מן הריאליזם, משקפים עולם מזור, מעוות ומסר־משמעות, או שמא חשד־הטירוף הוא בדובר, המתבונן ב־אירועים ומדווח עליהם.

כבסיפורי קאפקא, נותרות תמיהותיו של הקורא ללא מענה ברור. ניתן לתאר את סיפוריו של ברונו שולץ כ„כתמי דורשאך" ספרותיים, המונעים מן הקורא אוריינטאציה וודאית, מציעים כמה וכמה אפשרויות־פיענוח בעת ובעונה אחת ומשקפים הלוך־רוח של אי־וודאות, של חידתיות וסוגסטיביזת.

● לשון בתוך לשון

את התרגום אין ביכולתי לשפוט, בשל אי־ידיעת שפת־המקור, אך תמיהה אחת קשה לי שלא להעלות: ב„אחרית דבר" מעיד יורם ברונובסקי, כי הפולנית של שולץ מכילה זרויות שונות, וכי היא מעין „לשון בתוך לשון". אכן, ברונו שולץ, שהתחנך על ברכי התרבות הגרמנית ושמע יידיש בבית־הוריו, הפך פולני, רק אחרי שדרוהוביץ׳ האוסטרית סופחה לפולין אחרי 1918. הפרופ׳ דב סדן, שפגש את הסופר פנים אל פנים, מספר כי הפולנית שבפיו לא היתה נורמאטיבית לגמרי, ושהדיהם של יידישיזמים נתערבו בה. למרות זאת, הסיפורים המתורגמים אינם משקפים כל הריגה מן העברית הנורמאטיבית, המתוקנת; על כל פנים, אין בתרגום מוזרויות כלשהן, שעשויות ללמד על כך, שהמקור כתוב ב־לשון קנויה, שיש בה מידה של אפקטאציה אמנותית.

מותר להניח, שאת איכויותיה הפיוטיות של הפרוזה של שולץ קשה לשמר בתרגום, וכי צירופים רבים, שכפל־משמעות להם, נותרים ללא שווה־ערך בעברית. כך, למשל, עלה ב־גורל הכותרת Sanatorium Pod Klepsydra שצבי רפאלי תירגמה — „סנאטוריום בצל המוות" — וכאן היא זכתה לכותרת: „בית המרפא בסימן שעון החול", שכן המלה „קלפסידרה", שמקורה ביוונית, פירושה בפו־לנית „שעון־מים" וגם „מודעת־אבל". אגב, מלה זו נתגלגלה גם לארמית ובבראשית רבה מתואר המיקוח של אברהם על מספר הצדי־קים בסדום כ„חלפסידרא מלאה מים", שהמים פותחים ואוזלים מתוכה.

העולם החולני והמעוות, העולה מציוריו של ברונו שולץ, משקף תרבות דועכת וד־קאדנטית, אך בינוחה למראית־עין. איכות אטמוספירית של בתי־תה, בתי־הבראה ומע־יונות־רמפא, בהם שלטת סיסמת המונרכיה ה־האבסבורגית "Kaiserlich und Königlich" („קיסרי ומלכותי"), אלא שאותות־ההתפוררות כבר ניכרים בשולי הגלימה ובקושי רב מצ־ליחים הם להסתיר את סימני־הקץ והבלייה.

ביקורת